

Милица Јанковић *

БЕОГРАД И ЊЕГОВА ОКОЛИНА ОД IX ДО XI ВЕКА¹

Апстракт

У прилогу су обрађена археолошка налазишта из Београда и његове околине на којима је утврђено присуство словенског материјала. На основу налаза из насеља и некропола, од времена обликовања првих државних творевина – кнежевина Словена у средњем Подунављу у IX веку, до поновне превласти Византије у првим деценијама XI столећа, утврђује се центар области у Београду, у изворима познатом као седиште епископије.

Кључне речи

Археологија, Београд, околина Београда, Словени, IX-XI век, насеља, некрополе, седиште епископије.

Када је 1970. године, на Другом конгресу Међународне уније за словенску археологију у Берлину, Гордана Марјановић-Вујовић први пут информисала слависте о постојању ранословенског насеља на Београдској тврђави,² представила је неке објекте које је истражила непосредно пред долазак на конгрес. Тада је већ, захваљујући очуваној стратиграфији према Сави, у београдском Доњем граду извршила и прву поделу на старије и млађе насеље, које је временски раздвајала некропола, и скренула пажњу на два нивоа старијег, словенског насеља.

У наставку истраживања, на западним деловима дунавске падине у Доњем граду, раних седамдесетих година прошлог века, у

великој мери поновљена стратиграфска слика омогућила јој је да постави границе старијег насеља у X век, период у којем је настала некропола.³

У исто време, Марија Бајаловић – Хаџи-Пешић, истраживач Унутрашњег утврђења Горњег града Београдске тврђаве, проналази прве објекте словенског насеља и некрополу на Горњем граду, али и бедеме и делове архитектуре са хришћанским обележјима, чиме је добијен основни оквир за слику Београда од IX до XI века.⁴

Нажалост, након средине седамдесетих година и формирања Пројекта за Београдску тврђаву, усмереног на истраживања целина омеђених бедемима, није било резултата у

* Мр Милица Јанковић, археолог, Музеј града Београда.

¹ Под истим називом је поднет реферат на VI међународном Конгресу словенске археологије у Новгороду 1996. године. За ову прилику је рад допуњен публикованим подацима.

² Марјановић-Вујовић Г. „Старейшие археологические следы славян в Белграде“, *Berichte über den II Internationalen*

Kongres für Slavische Archäologie, Band III (Berlin, 1973), 235-238 (даље: *Berichte den II Kongres*).

³ Марјановић-Вујовић Г. „Најстарије словенско насеље у Београду“, *Годишњак града Београда*, XXV (Београд, 1978), 7-14 (даље *ГГБ*).

⁴ Бајаловић – Хаџи-Пешић М. „Унутрашње утврђење Београдског града II, период раног средњег века“, *ГГБ*, XXXIX (Београд 1992), 29-59.

области словенске археологије Београда.⁵ Нека заштитна ископавања у близини града, спроведена у новије време, ипак омогућавају да се склопи увид, ма колико груб, у живот Београда и његове околине у посматраном периоду.

Међу локалитетима, претежно насељима, сондираним од седамдесетих до средине деведесетих година, важне су групе налазишта у јужном залеђу града, ради поређења са локалитетима југоисточног Срема и југозападног Баната, областима које гравитирају Београду. Таква су три налазишта код Винче, уз десну обалу Дунава, од којих је низводно најдаље локалитет „Река“, смештен уз ушће Завојнице.⁶ То се насеље простирало на великој површини, али је и десетак истражених ари дало довољно затворених археолошких целина, на основу којих се може рећи да је, с прекидима, трајало од друге половине VI до XIV века.⁷

Кућа 4 са „Реке“ је мала, полуукопана брвнара, оријентисана страницама према току река, са каменом пећи у северном углу. На утабаном лесу, који је чинио под куће, нађени су делови десетак лонаца, пршљенци, коштана шила, комадић црне стаклене пасте и неколико кородираних гвоздених предмета, међу којима су препознатљиви клин, нож и гвоздене траке, могућно окови дрвеног ведрa. Кућа је напуштена, али не на брзину, јер ниједан употребљив предмет у њој није остао. Међу грнчаријом, само један лончић потиче

из неке радионице која је употребљавала ножно витло. Остала керамика је израђена на спором витлу, од локалне, лоше обрађене глине. Облици ових посуда и украси на њима имају бројне аналогije на широком словенском простору у VIII веку и првој половини IX века, па се престанак живота у тој кући може везати за другу деценију IX столећа, када су бугарским продором на запад Београд и његове територије ушли у састав бугарске државе.⁸

Истовремени слој, па ни објекти на Београдској тврђави, још нису препознати, без обзира што је тај материјал откривен и у затвореној целини са Великог Калемегдана, вероватно укопу куће, из које је сачуван цео лонац. Други такав, који такође потиче са Београдске тврђаве, као да је „изашао“ из куће 4 са „Реке“.⁹

Друга затворена целина важна за овај период јесте кућа 3 са „Реке“. Она је плиће укопана од куће 4, знатно је већих димензија, камена пећ јој је у јужном углу, али је оријентацијом, садржајем и подом који такође чини само утабана десна подлога, једнака кући 4. Ово станиште је напуштено на брзину па су у ватришту и на поду око пећи остали уломци четири целе посуде и једне којој недостају само горњи делови. Заједничке особине овог посуђа су израда на ручном витлу и већа количина ситног песка у маси глине. Међу њима је лонац са рељефним печатом, за сада једини овако

⁵ Ископавања у Горњем и Доњем граду Београдске тврђаве, вршена током последње две деценије XX века, нису унапредила поставке Гордане Марјановић-Вујовић из раних седамдесетих година. У резултате текућих истраживања стручна јавност није упућена.

⁶ Назив реке потиче од бројних меандара у доњем току. У другој половини XX века, на картама је чешће означена као Болечка река, а крајем века је одлучено да се над њеним ушћем изгради мост преко Дунава. Ове (2005) године је започето „исправљање“ меандара

и уништење археолошких локалитета на обалама Завојнице, низводно од пута Београд – Смедерево, до њеног ушћа у Дунав.

⁷ Јанковић М. и Ђ. *Словени у Југословенском Подунављу*, Каталог изложбе Музеја града Београда, 36 (Београд 1990), 82-84 (даље *Словени*).

⁸ Калић-Мијушковић Ј. *Београд у средњем веку* (Београд, 1967), 29.

⁹ Јанковић М. и Ђ. *Словени*, 72.

сигниран налаз са територије Београда. Његове се аналогije налазе на удаљеним просторима, што важи и за доњи део глачаног крчага, какви се опредељују у IX-X век. Ближе датовање објекта омогућено је налазом гроздолике наушнице у горњем слоју засипа куће 3. Минђуша је ливена у дводелном калупу, без каричице, техником особену у српском Подунављу друге половине X века.¹⁰ Захваљујући томе, престанак живота у овој кући се може ограничити на период између пада Првог бугарског царства и прве-друге деценије XI века, време повратка Византије у ове области, односно од освајања Видина 1002. до 1018. године, када је под власт Царства потпао Сирмијум,¹¹ тадашња Стрјама, данас Сремска Митровица. То време се поклапа и са престанком употребе металуршке пећи (објект 6) са „Реке“, у чијој је приступној јами откривен део мањег лонца, сродан налазима са Београдске тврђаве. То указује на могућност да је Византија заузела Београд силом, иако о томе нема писаних података.

Само су још налази из објекта 5 са „Реке“ важни за ближе опредељење материјала из Београда. Посреди је укуп напуштене грнчарске пећи, који је у два наврата (раздвојена нивоом спаљивања), послужио као отпадна јама. Међу грнчаријом IX века, на дну укопа су откривени и делови номадске, лоптасте глачане посуде, какве су налажене у паганским скелетним гробљима VIII-IX века у границама бугарске државе,¹² од којих је Београду најближе оно у Војки, у

југоисточном Срему. У млађем слоју засипа, поред грнчарије аналогне налазима из куће 3, откривен је и оловни привесак са крстоликим мотивом, изведеним ливењем у виду бобица. На територији Русије, слични примерци су новцем датовани у прву четвртину XI века, а у неким гробовима су налажени уз крстиће са представама Распећа.¹³

Сродни крстићи потичу из доњоградске некрополе Београдске тврђаве, као и они украшени само псеудогранулацијом. Објављивањем ове некрополе, Гордана Марјановић-Вујовић је скренула пажњу на бројно присуство гроздоликих наушница на Београдској тврђави и у околини града, те претпоставила могућност њихове израде у самом Београду, публикујући лоше изливене примерке наушница и малу посуду за ливење обојених метала из словенског слоја на савској падини.¹⁴

Ови и други подаци из гробља и насеља на Београдској тврђави не указују на континуирано сахрањивање на Доњоградској некрополи, већ на прекиде у употреби гробља и промену намене локације. На потесу Доњег града, словенско насеље је постојало до појаве Угара. Због опасности од угарских напада, становништво се повлачи на безбедније локације у западном делу Горњег града, а гробље „улази“ у утврђени, приобални део савске падине. На то прилично поуздано указују остаци кућа на Горњем граду¹⁵ и налази из неких гробова у Доњем граду, као што је случај са сребрним гранулираним

¹⁰ Јанковић М. „Неки подаци о изради предмета од обојених метала на Кључу Дунава у IX-XI веку“, *Зборник Народног музеја*, XI (Београд, 1983), 109-112 (даље: *ЗНМ*).

¹¹ Калић-Мијушковић Ј. *op. cit.*, 33.

¹² ВЪжарова Ж. *Славјани и Прабългари по данни на некрополите от VI-XI в. на територията на Българија* (София, 1976).

¹³ Равдина Т. В. *Погребения X-XI в. с монетами на територии Древней Руси* (Москва, 1988), 47-48, Т. 3/14-22.

¹⁴ Марјановић-Вујовић Г. „Раносредњовековна некропола на Доњем граду Београдске тврђаве“, *ГГБ*, XXXVI (Београд, 1989), 29-30.

¹⁵ Бајаловић – Хаџи-Пешић М. *ГГБ*, XXXIX (Београд, 1992), 30-37.

наушницама и прстеном из гроба 41, као и наушницом са ливеним бочним јагодама, чији је доњи део карике обмотан жицом (гроб X).¹⁶ Од средине X века, у стабилније време, када се занатство развијало у безбеднијим условима, на овој локацији је могло бити радионичко насеље, из којег потиче пећ са остацима згуре и мала посуда за ливење обојених метала, можда и гроздоликих наушница. Након поновног преузимања власти, почетком XI века, Византија је обновила утврђење Горњег града.¹⁷ Савска падина је тада други пут могла постати место на којем се сахрањивало, али вероватно не током целог XI века, већ најдаље до 1071. године,¹⁸ откада је, услед велике угрожености од Угара, сахрањивања било на Горњем граду.¹⁹

Важне податке о Београду, у посматраном периоду, даје чувени локалитет „Бели Брег“ у Винчи, удаљен само 450 м узводно од налазишта „Река“. На „Белом Брегу“ је Гордана Марјановић-Вујовић, између 1978. и 1983. године, истраживала средњовековно гробље,²⁰ које је још 1911. уочио Милоје Васић. На овој дуготрајној некрополи, са око 900 обрађених скелета, изгледа да су сахрањивани и становници „Реке“ у позном средњем веку. Најстарији ниво сахрањивања је само оквирно датован у VIII-X век, јер је тај део гробља уништен – остао је нетакнут само један скелет (гроб 460), са посудом као прилогом. Остали налази посуда и раног накита типолошки су обрађени. Међу накитом

има наушница – претеча оних из Београда, и ливених лунуластих наушница из VIII-IX века,²¹ као и примерака минђуша са посебно ливеним привеском и доњим делом карике обмотаним жицом. Такође, има и посуда сродних оним случајно нађеним на савској падини, почев од најзападнијег краја, на којем је утврђено гробље, па до Иван бегове улице, код Саборне цркве.²²

Неколико километара узводно од Винче, уз ушће Ошљанског потока у Дунав, у ритском терену који овде чини десну обалу реке, откривено је насеље дугог трајања. Једна, делом истражена кућа, датована је у IX век малом сребрном наушницом са шупљим јагодама у облику чаура мака. Зато је престанак коришћења овог објекта одређен у време појаве Угара под Београдом.²³

И узводније, све до самог града, у Дунав се, спуштајући се са побрђа јужно од Београда, улива више речица и потока. При ушћу сваког од тих водених токова налазе се насеља, на неким местима и гробља из IXXI века. Трагови насеља су откривени у Вишњици и у данашњем источном делу града, на Карабурми. Уз ушће Миријевског потока, на Карабурми, истражен је и део некрополе из које је Марија Бајаловић (тада Бирташевић), још на Другом словенском конгресу у Берлину, објавила гроб раног XI века, са лунуластом наушницом ливеном на пробој, обрађујући употребу каури пужева у средњем веку.²⁴ Из другог женског гроба потичу

¹⁶ Марјановић-Вујовић Г. *ГТБ*, XXXVI (Београд, 1989), 39-40.

¹⁷ Бајаловић – Хаџи-Пешић М. *ГТБ*, XXXIX (Београд, 1992), 47-50.

¹⁸ Калић-Мијушковић Ј. *op. cit.*, 37-38.

¹⁹ Бајаловић – Хаџи-Пешић М. *ГТБ*, XXXIX (Београд, 1992), 39-47.

²⁰ Марјановић-Вујовић Г. „Средњовековна Винча“, *Винча у праисторији и средњем веку*, Каталог Галерије Српске академије наука и уметности, 50 (Београд, 1984), 87-99, 131-136.

²¹ Јанковић М. *ЗНМ*, XI, 101. са напоменом 18.

²² Бајаловић-Бирташевић М. *Средњовековна керамика*, Колекције и легати Музеја града Београда, II (Београд, 1970), 11, 58-59.

²³ Јанковић М. „Синор, Велико Село, средњовековно насеље“, *Arheološki pregled*, 25 (Ljubljana, 1986), 81-84.

²⁴ Birtašević M. „Emploi des coquillages cauris dans la parure médiévale et contemporaine sur le territoire de la Yougoslavie“, *Berichte den II Kongress*, Band III, 183-187.

увозне, византијске наушнице са четири јагоде,²⁵ познате на тлу Велике Моравске у IX столећу, а у српском Подунављу не пре X века. Из једног од гробова ове некрополе потиче прстен с пентаграмом, аналоган оном из гроба 53 са Београдске тврђаве.

Јужно од Београда, на Авалу се надовезује масив Космаја, развође левих притока Мораве и водотокова који чине десне притоке Колубаре. У овом крају сондажно је истраживано само насеље из IX-XV века, „Дивичмеђ“²⁶ код Младеновца, на реци Лугу, левој притоци Мораве. У објекту 1 је откривена грнчарија аналогна оној са „Реке“ и ушћа Ошљанског потока, исто као и оној из јужнијег поморавског налазишта VII-X века на „Пањевачком риту“, код Јагодине.²⁷ На „Дивичмеђу“ су ван објеката, у културном слоју, нађене ливене гроздолике наушнице „београдског типа“ и грнчарија са великоморавским особинама.²⁸

У сливу Колубаре до пре неколико година није било археолошких истраживања, осим што су у селу Звечки, код Обреновца, ископана два гроба паганске скелетне некрополе, при чему је у дечијем откривена посуда,²⁹ особена за сремска гробља IX века. Заштитна ископавања на обали Колубаре, започета на преласку XX у XXI столеће, за потребе обреновачких термоелектрана,

још су у току.³⁰ Тај део територије града и иначе се по геолошким особинама подудара са облашћу југоисточног Срема – равница испресецана мочварама уз токове река. Сличне су и области југозападног Баната које гравитирају Београду.

Део материјала из IX-XI века из југоисточног Срема и са банатских локалитета на обалама Тамиша и Дунава уклапа се у општу слику налазишта у самом Београду и његовом јужном залећу, док други нема паралела из времена пре обнове Византије. Стари примери сличности из Срема су случајно нађена наушница из Земуна,³¹ сродна винчанској, и белоглинени лонац скраја X века из уништеног насеља у Белегишу,³² аналоган посуди из куће 3 са „Реке“. Исто важи и за део материјала који потиче из два насеља и две некрополе, локалитета откривених пре десетак година при заштитним ископавањима у Срему.³³ У гробу 31, у Манђелосу, заједно су нађени наушница са стошцем, пар лунастих наушница са звездоликим привеском, ливених у техници раног IX века, и прстен са главом обликованом кружним мотањем жице, као у случају примерка са доњоградске некрополе у Београду.³⁴ Из дуготрајне некрополе на Врцаловој воденици, из гроба број 100, потиче крстић привесак, са аналогјама на Београдској

²⁵ Бајаловић – Хаџи-Пешић М. *Накит VIII-XVIII века у Музеју града Београда*, Збирке и легати Музеја града Београда, XV (Београд, 1984), 34, 56.

²⁶ Катић В. „Дивичмеђ – ранословенско насеље, утврђење или град“, *Гласник Српског археолошког друштва*, 19 (Београд, 2003), 197-220 (даље *Гласник САД*).

²⁷ Трифуновић С. „Јагодина, Пањевачки рит, словенско насеље VII-X века“, *Гласник САД*, 9 (Београд, 1993), 207-209.

²⁸ Катић В. *Гласник САД*, 19 (2003), 215, Сл. 11, 13.

²⁹ Бајаловић-Бирташевић М. *Средњовековна керамика*, (1970), 12, 58.

³⁰ Истраживања воде Завод за заштиту споменика

културе Републике Србије и Завод за заштиту споменика града Београда. До сада објављени извештаји не садрже археолошки материјал који аутори повезују са периодом IX-XI века.

³¹ Бајаловић – Хаџи-Пешић М. *Накит VIII-XVIII века* (1984), 30, 56.

³² Бајаловић-Бирташевић М. *Средњовековна керамика*, (1970), 11, 60.

³³ У зборнику радова *Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем* (Нови Сад, 1995) (даље: *Аутопут Срем*).

³⁴ Тадин Љ. „Раносредњовековна некропола код Манђелоса“, *Аутопут Срем* (1995), 257-268.

тврђави.³⁵ Налази средњовековне грнчарије израђене на витлу, из насеља из VIII-IX века код Адашеваца,³⁶ који имају аналогије на земунској „Шљункари“, и керамика сродна београдској из насеља Лаћарак Селиште,³⁷ насталог тек у последњој четвртини XI века, с трајањем до краја XII stoleћа, указују на више стотина година уједначене занатске производње у широј области која гравитира већој, градској средини.

У материјал који нема паралела на удаљенијој територији спада, пре свега, грнчарија израђивана без употребе витла, каква у самом Београду није позната, а из насеља и некропола у јужном залеђу града ишчезава најкасније у VIII stoleћу. На сремским налазиштима се руком обликована керамика поуздано може пратити до X века. Најбољи пример реченог су затворене кућне целине с краја IX века са локалитета „Шљункара“, на десној обали Дунава, на узводној периферији средњовековног Земуна, у којима је све грубо посуђе било производ домаће радиности.³⁸ У овим кућама – мада већ развијеног типа, са наменски издвојеним просторима, ређе са каменим пећима – инвентар равноправно чине посуде из београдских радионица и врло некавалитетно израђени лонци локалних грнчара, као и керамика начињена без

употребе витла, коју је свако домаћинство правило за себе.

Сродну слику дају и налазишта у јужном Банату, све до Вршца на истоку,³⁹ као што је недавно истражен објект 1 у Добрици, на североисточном крају Делиблатског виса.⁴⁰ Из најближег, из Панчева, са истраживаних налазишта „Миноритски манастир“,⁴¹ „Брестовачки виногради“,⁴² и „Најева циглана“,⁴³ на периферији уз Дунав, или са локалитета смештених узводније, уз леву, вишу обалу Тамиша, све до Опова,⁴⁴ потиче археолошка грађа која је у највећој мери сродна оној у Београду и његовом окружењу, уколико је, независно од употребљеног материјала, реч о занатским производима.

Нека насеља на југу Бачке дају слику аналогну оној из југоисточног Срема. Реч је о кућама из насеља у Челареву,⁴⁵ смештеног уз велику, деценијама истраживану некрополу, о укупима IX века из Футога,⁴⁶ као и кућни радионици са каменком из центра Новог Сада.⁴⁷ Та појава, утврђена на војвођанским раносредњовековним насељима тек последњих двадесетак година, одавно је позната на паганским скелетним некрополама IX века у Срему, Бачкој и Банату. Међу њима је за Београд важно оно најближе, гробље у Војки, истраживано раних шездесетих година XX

³⁵ Минић Д. „Средњовековна некропола на Врцаловој воденици“, *Аутопут Срет*, (1995), 287-299.

³⁶ Минић Д. „Раносредњовековно насеље код Адашеваца“, *Аутопут Срет*, (1995), 249-253.

³⁷ Гачић Д. „Средњовековна налазишта, Селиште, Лаћарак“, *Аутопут Срет* (1995), 237.

³⁸ Јанковић М. „Словенско насеље код Земуна“, *Рад музеја Војводине*, 37-38 (Нови Сад, 1996), 123-137.

³⁹ Барачки С. *Југоисточни Банат у раном средњем веку*, каталог изложбе (Вршац, 1977); Ђорђевић В. „Подаци о грнчарији IX-XI века у области Вршца“, *Гласник музеја Баната*, 9/10 (Панчево, 2000), 19-63.

⁴⁰ Увид у материјал ископан 1993. године омогућио је руководиоца истраживања Станко Трифуновић, на чему колеги најлепше захваљујем.

⁴¹ Брмболић М. „Средњовековна налазишта на подручју Народног музеја у Панчеву“, *Гласник, прилози за науку, уметност и културу*, 3 (Панчево, 1991), 62.

⁴² *Ibid.*, 59.

⁴³ Мано-Зиси Ђ. Љубинковић М. - Гарашанин М. - Ковачевић Ј. - Веселиновић Р. „Заштитно ископавање код Панчева“, *Музеји*, 1 (Београд, 1948), 53-95.

⁴⁴ Брмболић М., *op. cit.*, 1991, 60.

⁴⁵ Станојевић Н. „Насеља VIII-IX века у Војводини“, *Рад Војвођанских музеја*, 30 (Нови Сад, 1987), 119-144.

⁴⁶ Јанковић М. и Ђ. *Словени*, 116.

⁴⁷ Заштитна ископавања Владимира Станчића у дворишту Матице српске. Сада већ покојном колеги дугујем захвалност на увиду у материјал.

века.⁴⁸ На њему се, у малим процентима, појављују руком лепљене посуде, затим лоптасте, заглачане, номадског порекла, као и оне израђене на брзим витлима, паралелно са доминирајућим лончићима обликованим на спором витлу. Најбројнији су украшени претежно водоравним тракама, као лончић из Звечке. Има их и без украса, попут оних са „Белог брега“ у Винчи и из Београда, па и посуда са валовницама и водоравним тракама, као што су налази из куће 4 са „Реке“, и са Великог Калемегдана на Београдској тврђави.

Повезивањем података из насеља и некропола у широј околини града добија се археолошка слика умногоме упоредива са налазиштима у Великој Моравској, укључујући и она у Панонији, што произлази из положаја области у чијем се центру налази Београд. Сам град је значајан већ од IX века и гравитирала му је широка територија, за чију величину располажемо и индиректним податком из 1019. године. Тада Београдску епископију, забележену у папском писму већ 878. године, византијски цар Василије II прикључује Охридској архиепископији, при чему одређује број клирика и парика на по четрдесет.⁴⁹ Тиме је Београд, без обзира што границе епископије још нису довољно проучене ни археолошки потврђене, стављен у исти, највиши ранг са великим балканским центрима: Средецом и Нишем, па и самим средиштем архиепископије, Охридом. Како Прва повеља Василија

II осликава стање затечено по уништењу Самуилове словенске државе, несумњиво је да области епископија са северозападних граница одражавају територије словенских кнежевина, независних најкасније од пада Бугарске 971. године. Наиме, средином X века се помиње кнежевина Морава, односно архонт Мораве.⁵⁰ Већ у Првој повељи цара Василија, Браничевска епископија, раније Моравска, наведена је пре Београдске. Обе су захватале велике територије и заједно са Сремском, најзападнијом, обухватале највећи део данашње централне Србије. Београдска епископија је међу њима била највећа, али је, судећи према до сада откривеном археолошком материјалу, у својим најсевернијим деловима била на неки начин сведена источнијом, Моравско-Браничевском, на југозападни Банат, а западнијом, Сремском епископијом на југоисточни Срем. На њено ширење, превасходно у правцу југа, до Рашке епископије, указивао је још давне 1908. године Стојан Новаковић, убицирајући у Повељи сва четири поменута града (Градац, Омце, Главентин и Белу Цркву) јужно од Београда.⁵¹ Та територија, нажалост, није археолошки истражена и најјужнији налази сродни београдским суслучајни, или потичу са рекогносцирања.⁵² Чак ни у самом Београду, седишту старе Епископије, до сада нису откривени остаци цркава из IX-XI века. Једини комади архитектонске пластике са хришћанским симболима⁵³ потичу из улазног дела Унутрашњег утврђења Горњег Града.

⁴⁸ Dimitrijević D. „Brdašica près de Vojka – nécropole Avare“, *Actes du VIII Congrès International des sciences Préhistoriques et Protohistoriques* (Beograd, 1971), 160-161, материјал није објављен.

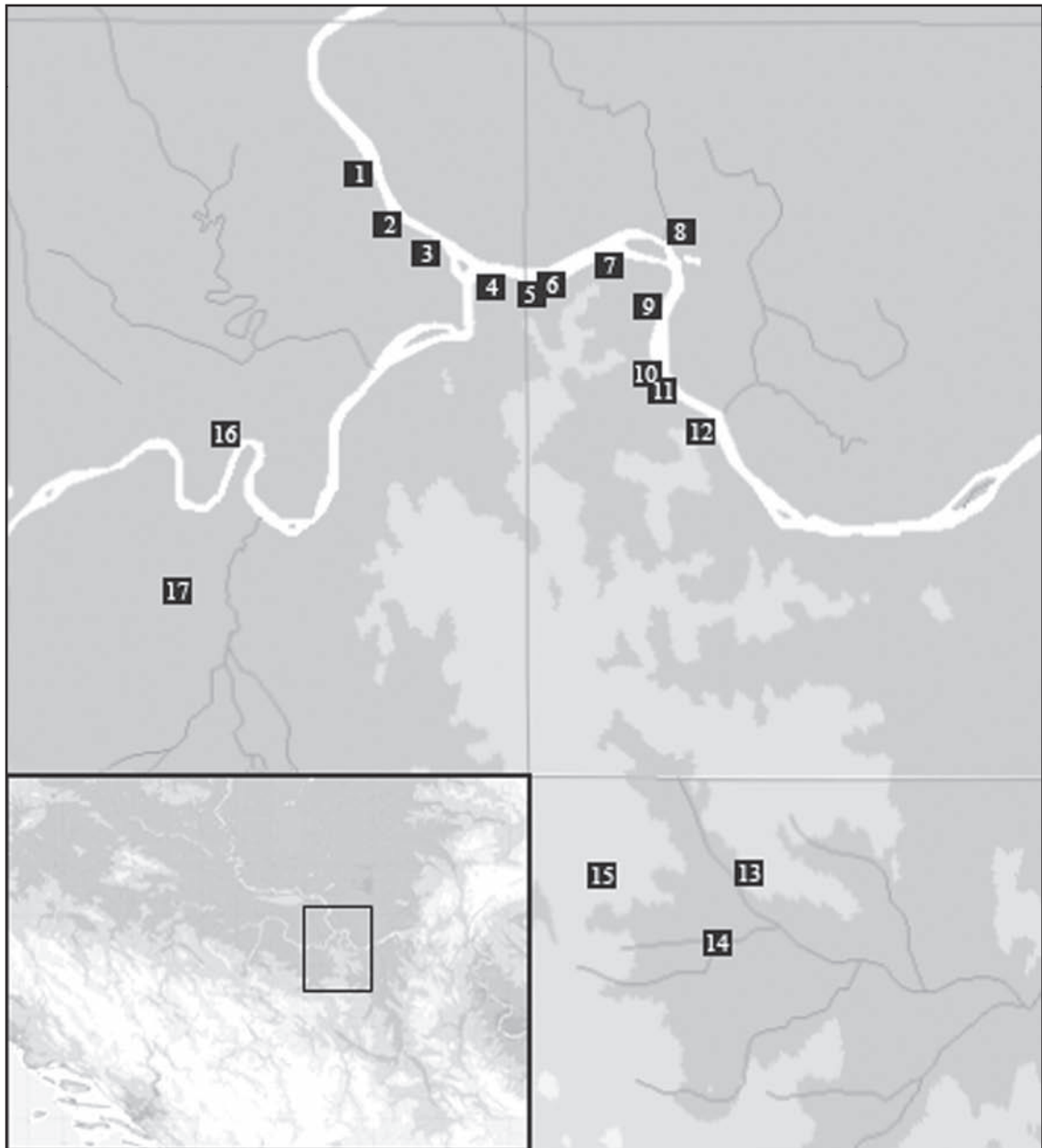
⁴⁹ Калић-Мијушковић Ј. *op. cit.*, 33-34; Калић Ј. „Београд у XII веку“, *Зборник радова Византолошког института*, 40 (Београд, 2003), 94-95 (даље: ЗРВИ).

⁵⁰ Constantini Porphyrogeniti, *De caerimoniis aulae byzantine* I, ed. I. Reiskius, Vonnae 1829, превод и коментар Ферјанчић Б. *Византијски извори за историју*

народа Југославије, II (Београд, 1959), 78.

⁵¹ Новаковић С. „Охридска архиепископија у почетку XI века“, *Глас српске краљевске академије*, LXXVI (Београд, 1908), 42-45.

⁵² Катић В. „Археолошко наслеђе Младеновца“, *Култура 011, Часопис за књижевност, уметност и културу*, I (Младеновац, мај-јун 1995), 37, Сл. 8; гроздолика наушница из Велике Иванче са Космаја, аналогна београдским примерцима.

Сл. 1 Археолошка налазишта IX-XI века на територији Београда: 1. Шљункара, 2. Капела, 3. Земунски град, 4. Београдски град, 5. Карабурма, 6. Роспи Ћуприја, 7. Вишњица, 8. Панчево, 9. Ошљански поток, 10. Винча – Бели брег, 11. Винча – Река, 12. Ритопек, 13. Младеновац – Међе, 14. Међулуђе, 15. Велика Иванча, 16. Звечка, 17. Бољевци.

Figure 1. Archaeological sites from 9th to 11th centuries on Belgrade territory: 1. Šljunkara, 2. Kapela, 3. Zemunski grad, 4. Beogradski grad, 5. Karaburma, 6. Rospi Ćuprija, 7. Višnjca, 8. Pančevo, 9. Ošljanski potok, 10. Vinča – Beli breg, 11. Vinča – Reka, 12. Ritopek, 13. Mladenovac – Međe, 14. Međuluđe, 15. Velika Ivanča, 16. Zvečka, 17. Boljevci.

Fig. 1. Les sites archéologiques du 9e au 11e siècle sur le territoire de Belgrade: 1. Šljunkara, 2. Kapela, 3. Zemunski grad, 4. Beogradski grad, 5. Karaburma, 6. Rospi Ćuprija, 7. Višnjca, 8. Pančevo, 9. Ošljanski potok, 10. Vinča – Beli breg, 11. Vinča – Reka, 12. Ritopek, 13. Mladenovac – Međe, 14. Međuluđe, 15. Velika Ivanča, 16. Zvečka, 17. Boljevci.

Неки од њих припадају и времену пре повратка Византије на ово тле. Та се тврдња односи на делове портала, у који су неколико стотина година урезивани хришћански знаци, и један рељеф са представом профилактичког карактера, који су откривени у испуни зидова спочетка XV века (где су чинили грађевински материјал). Нека од ових обележја потичу из IX века, из времена када ученици Светог Методија, након смрти свог епископа и протеривања, 886. године стижу у Београд, „најславнији град на Дунаву“.⁵⁴

Из времена обновљене византијске власти у Београду потиче део мермерне олтарске преграде,⁵⁵ који сведочи о постојању велике и раскошне цркве. Истовремен је и већи број бронзаних крстова-привесака, међу којима има и реликвијара.⁵⁶ Више крстића-привесака из тог доба је нађено и у Винчи,⁵⁷ што указује на укоренење хришћанство и, посредно, на присуство свештеника.

Како је успостављање византијске власти деловало на становништво града и околине показује устанак Петра Дељана 1040. године,⁵⁸ који је започет у Београду. Исто потврђује и устанак 1072. године,⁵⁹ када се, након жестоког угарског разарања Београда, народ одметнуо од власти, у покушају да се осамостали. Византија је угушила оба устанка. Неки подунавски градови се тада гасе, а други, као што је Београд, бар унеколико бивају насељени новим становништвом. Промене се огледају у новим облицима грнчарије, и у донекле измењеним старим облицима посуда, које добијају нове украсе, какви ће доминирати у XII веку. Београдски грнчарски центар јача, и у стању је да уједначеном, усавршенијом технологијом и већом продукцијом покрије околна подручја. Ова грнчарија је обележена жигом радионице, најчешће крстом у кругу.⁶⁰

⁵³ Бајаловић – Хаџи-Пешић М. *ГГБ*, XXXIX (1992), 38-39.

⁵⁴ Βίος και πολιτεία, ομολογια τε, και μερικη αυματων διηγησις, του εν αγιοις πατροσ ημων Κλημεντοσ αρχιεπισκοπου Βουλγαρων .... εδ. Migne, PG 126, col. 1192-1240, превод и коментар Рајковић Ж. „Житије Климента Охридског“, *Византијски извори за историју народа Југославије*, I (Београд, 1955), 299.

⁵⁵ Николајевић-Стојковић И. „Прилог проучавању византијске скулптуре од 10. до 12. века из Македоније и Србије“, *ЗРВИ*, 4 (Београд, 1956), 180-181; Бајаловић – Хаџи-Пешић М. *Средњовековном Београду у походе*, Каталог изложбе Музеја града Београда, 17 (Београд, 1977), 73; Бајаловић – Хаџи-Пешић М. „Налази

хришћанске камене пластике из времена између IV и XVII века на подручју Београда“, *ЗНМ*, XVII - 1 (Београд, 2002), 241-258.

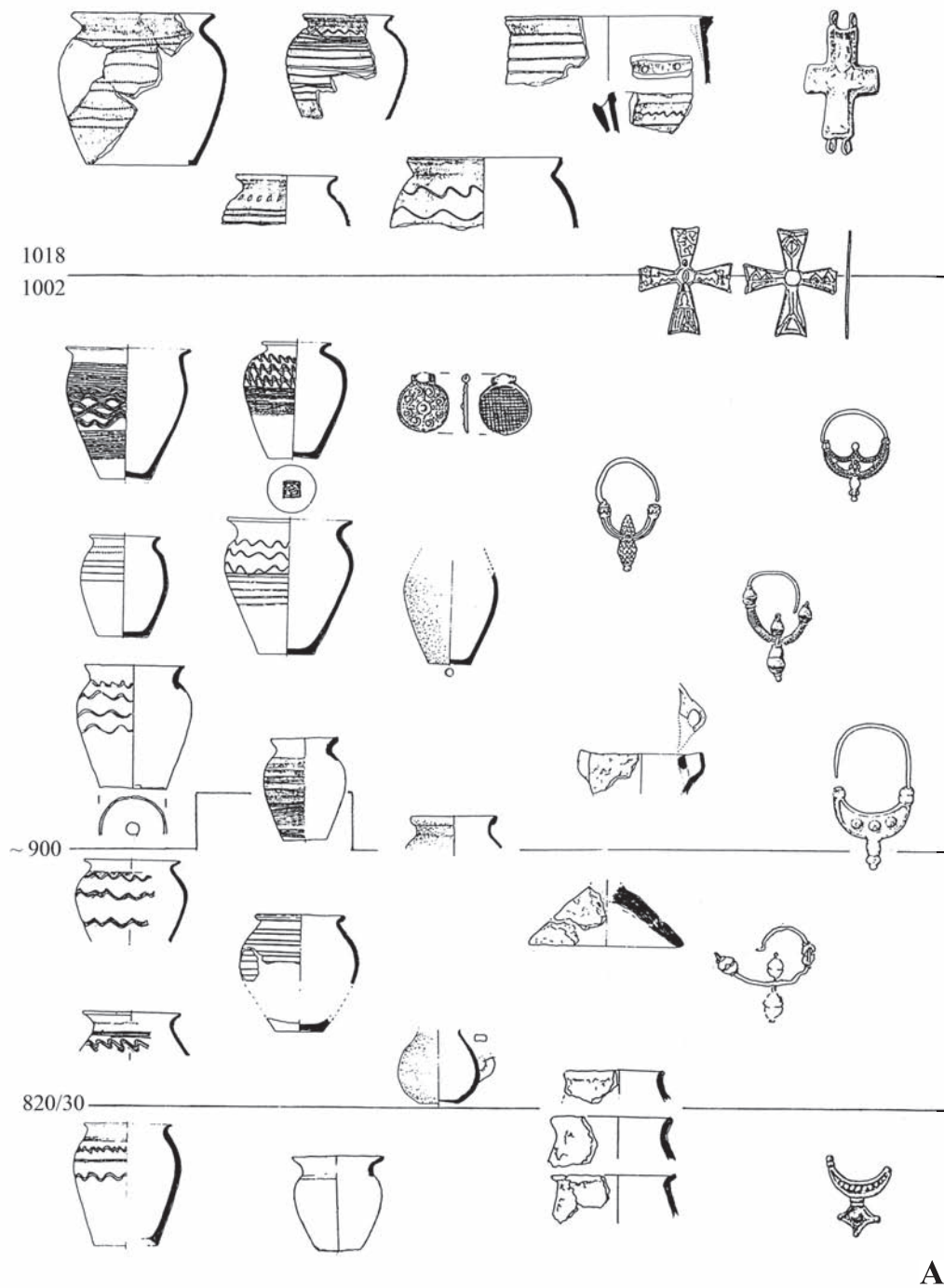
⁵⁶ Марјановић-Вујовић Г. „Крстови из збирке Музеја града Београда“, *ГГБ*, XXXIX (1992), 19-27.

⁵⁷ Марјановић-Вујовић Г. *Крстови од VI до XII века из збирке Народног музеја* (Београд, 1987), 52-53, 56-58.

⁵⁸ Калић-Мијушковић Ј. *op. cit.*, 39.

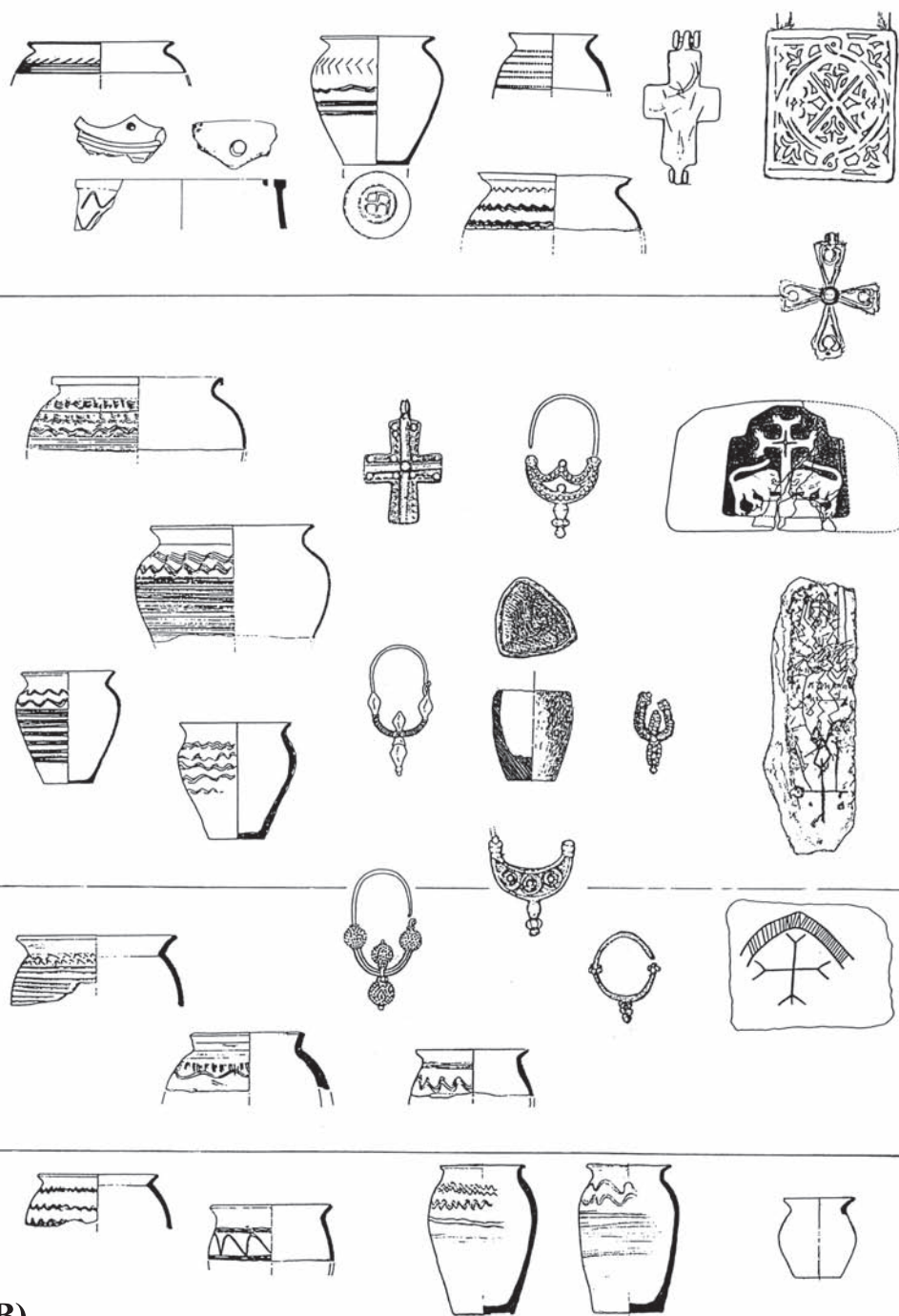
⁵⁹ Јанковић М. и Ђ. „Подунавски градови поменути као пострадали 1072. године“, *ГГБ*, XXV (1978), 41-57.

⁶⁰ Јанковић М. „Средњовековни укоп на Малом Калемегдану“, *ГГБ* XXX (1983), 17.

Сл. 2а Хронолошко-типолошка табела: А – Околина Београда.
Figure 2a. Chronological and typological table: A. Environs of Belgrade.
Fig. 2a. Table chronologique et typologique: A. Les environs de Belgrade.

БЕОГРАД И ЊЕГОВА ОКОЛИНА ОД IX ДО XI ВЕКА

Б (В)

Сл. 26 Хронолошко-типолошка табела: Б – Београд.
 Figure 2b. Chronological and typological table: B. Belgrade.
 Fig. 2b. Table chronologique et typologique: B. Belgrade.

Milica Janković*

BELGRADE AND ITS ENVIRONS FROM 9TH TO 11TH CENTURIES

Summary

In 1970, at the Second Congress of the International Slavic Archaeology Union in Berlin, when Gordana Marjanović-Vujović informed Slavic Archaeologists for the first time about the existence of an early Slavic settlement in the Lower Town of the Belgrade Fortress, she presented a number of buildings which she had explored just before leaving for the Congress. Already then, thanks to the preserved stratigraphy towards the Sava River, she made a categorization distinguishing the older and younger settlements, separated in time by a necropolis, and she drew attention to two levels of the older, Slavic settlement.

At the same time, Marija Bajalović – Hadži-Pešić, investigating the internal fortification of the Upper Town of the Belgrade Fortress, found the first building of the Slavic settlement and the necropolis on the Upper Town, and at the same time the walls and the parts of architecture with Christian characteristics, which formed the basic framework for the picture of Belgrade between the 9th and 11th centuries.

Protective excavations in the vicinity of the city, carried out in the last decades of the 20th century, provided an insight into the life in the Belgrade environs in the observed period. The archaeological material from the settlements and necropolises along the course of the Danube and its tributaries from the territories gravitating towards Belgrade are mostly uniform, unless it represents products of domestic handwork.

Products from large potter's workshops, located in Belgrade itself, were able to satisfy the needs of the population in the broader town area only after the restoration of Byzantium in the 11th century. Until then, various goods were obtained at the plentiful town markets from traveling salesmen, coming sometimes from distant areas, but also from the workshops of local craftsmen. In the broad town area, in the 10th century, and especially in its second half, noticeable is the growing presence of "Belgrade" clustered earrings, casted in the workshop settlement of the Lower Town.

All collected archaeological information indicates that Belgrade was the center of a broader region, with characteristics of a "polis". It also proves right the historical sources showing that Belgrade was the seat of the bishopric as of the 9th century.

---

* Milica Janković MA, archaeologist, The Belgrade City Museum

Milica Janković*

BELGRADE ET SES ENVIRONS DU 9È AU 11È SIÈCLE

Résumé

Quand en 1970, au Deuxième Congrès de l'Union internationale de l'archéologie slave, organisé à Berlin, Gordana Marjanović-Vujović a pour la première fois informé les slavistes de l'existence d'un quartier de la première période slave dans la Ville basse de la forteresse de Belgrade, elle a présenté certains ouvrages dont elle avait effectué les fouilles juste avant sa venue au congrès. Grâce à la stratigraphie conservée du côté de la Save, elle a procédé à une division entre agglomérations plus anciennes et plus jeunes, temporellement séparées par une nécropole, et a attiré l'attention sur l'existence de deux niveaux de l'ancienne période de l'agglomération slave.

Dans le même temps, le chercheur de la Fortification intérieure de la Ville haute de la forteresse de Belgrade, Marija Bajalović-Hadžić-Pešić, découvrait les premiers ouvrages de l'agglomération slave ainsi que la nécropole dans la Ville haute tout comme les enceintes et certaines parties d'architecture avec caractéristiques chrétiennes, ce qui a assuré le cadre essentiel permettant d'obtenir l'image de Belgrade du 9è au 11è siècle.

Les fouilles de protection dans les environs de la ville, effectuées dans les dernières décennies du 20è siècle, nous donnent un aperçu de ce que fut la vie dans les environs de Belgrade à l'époque examinée. Le matériel archéologique des agglomérations et nécropoles le long du cours du Danube et de ses affluents sur les territoires qui convergent vers Belgrade est unifié, excepté quand les produits sont de fabrication domestique.

Les produits des grands ateliers de poterie, installés à Belgrade même, ne satisferont les besoins de la population de la ville et de ses environs qu'à partir du renouveau de Byzance au 11è siècle. Jusque-là, les habitants se ravitailleront sur les riches marchés de la ville, achetant les produits offerts par les marchands ambulants, parfois venus des régions les plus éloignées, mais aussi des ateliers domestiques. On enregistre au 10è siècle, surtout dans sa seconde moitié, un accroissement de la présence sur le territoire de la ville de boucles d'oreilles "Belgradoises" en forme de grappe et fondues dans le quartier artisan de la Ville basse.

Toutes les données archéologiques recueillies indiquent que Belgrade a été le centre d'une vaste région et nantie des caractéristiques du "polis", ce qui confirme les sources historiques selon lesquelles Belgrade a été le siège de l'épiscopat à partir du 9è siècle.

---

* Milica Janković, titulaire d'un Mastèren, archéologie, Musée de la Ville de Belgrade.

